2 એક જ દે ચિનગારી

હરિહર ભટ્ટ

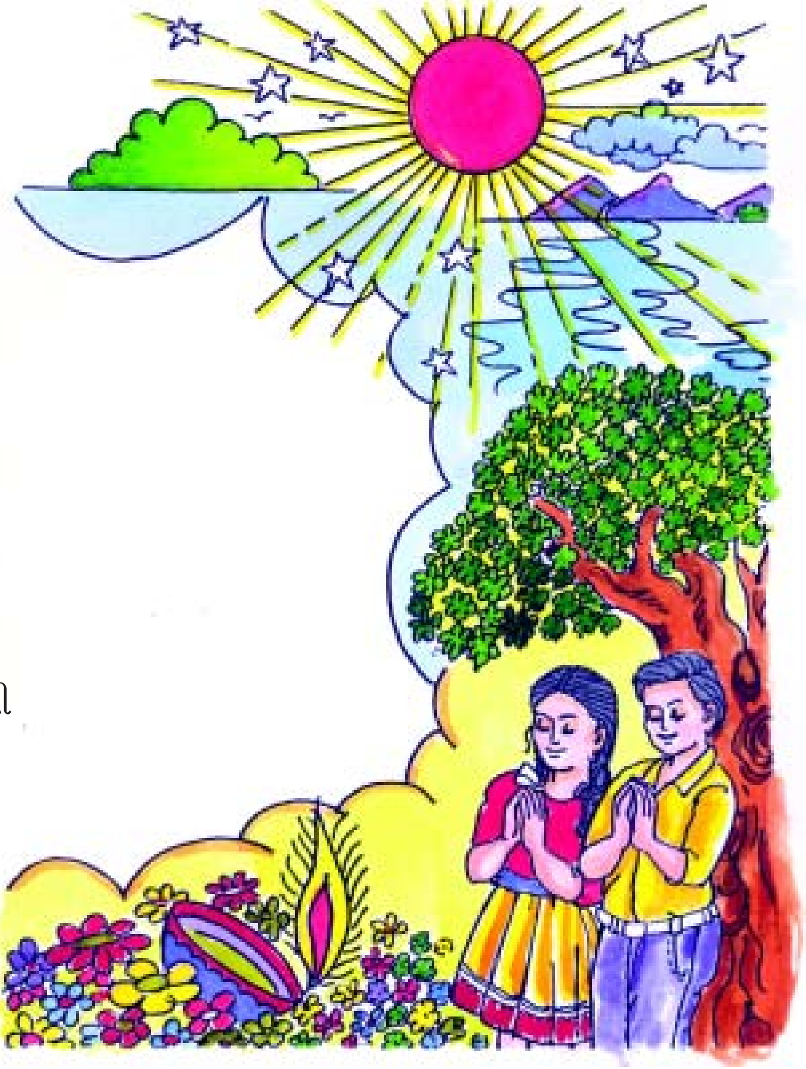

જન્મ : 1895 મૃત્યુ : 1978

હરિહર પ્રાણશંકર ભટ્ટ અમદાવાદના વતની હતા. તેઓ અધ્યાપક હતા. કેટલોક સમય તેમણે વેધશાળાનું સંચાલન કરેલું. ખગોળ અને ગણિતનાં પુસ્તકો ઉપરાંત સુંદર કાવ્યો પણ લખ્યાં છે. 'હૃદયરંગ' એમનો કાવ્યસંગ્રહ છે.

'એક જ દે ચિનગારી' – આ પ્રાર્થના-કાવ્યમાં કવિ પ્રભુ પાસે ધનવૈભવ કે સત્તામહત્તા યાચતા નથી. 'મહાનલ'રૂપી પરમાત્મા પાસેથી એ તો માત્ર 'એક જ ચિનગારી'ની અપેક્ષા રાખે છે. કેવી નમ્ર છતાં ભવ્ય રચના !

એક જ દે ચિનગારી,
મહાનલ ! એક જ દે ચિનગારી
ચકમક લોઢું ઘસતાં-ઘસતાં
ખરચી જિંદગી સારી;
જામગરીમાં તણખો ન પડ્યો,
ન ફળી મહેનત મારી;
મહાનલ ! એક જ દે ચિનગારી
    ચાંદો સળગ્યો, સૂરજ સળગ્યો,
    સળગી આભઅટારી;
    ના સળગી એક સગડી મારી -
    વાત વિપતની ભારી;
    મહાનલ ! એક જ દે ચિનગારી
ઠંડીમાં મુજ કાયા થથરે;
ખૂટી ધીરજ મારી;
વિશ્વાનલ ! હું અધિક ન માગું -
માગું એક ચિનગારી;
મહાનલ ! એક જ દે ચિનગારી.

શબ્દસમજૂતી

ચિનગારી (અહીં) જ્ઞાન અથવા સમજનો તણખો **મહાનલ** (અહીં) અગ્નિ-સ્વરૂપ પરમાત્મા, અગ્નિ તે ચૈતન્યનો, પ્રાણનો અગ્નિ **ઠંડીમાં** (અહીં) જડતાની, નિષ્ક્રિયતાની મૃત્યુ જેવી ઠંડીમાં

ભાષાસજ્જતા

સ્વર અને વ્યંજન :

ભાષાનો નાનામાં નાનો ઘટક (એકમ) તે ધ્વનિ છે. ભાષાના આવા ધ્વનિઓને આપણે પરંપરાથી 'સ્વર' અને 'વ્યંજન' તરીકે ઓળખાવીએ છીએ.

ફેફસાંમાંથી નીકળતી હવા શ્વાસનળી દ્વારા ત્યારે સ્વરપેટી-નાદતંત્રીઓમાં આવે ત્યારે અવરોધાય છે ને પછી મુખપથ કે નાસિકાપથ દ્વારા બહાર આવે છે ત્યારે ધ્વનિરૂપે સંભળાય છે.

- **સ્વર :** મોં કે નાકમાંથી ધ્વનિરૂપે સંભળાતું એ વાયુમોજું કોઈ અવરોધ વિના, જુદાં-જુદાં પોલાણોમાંથી આંદોલિત થઈને બહાર આવે ત્યારે **સ્વર** સંભળાય છે.

દા.ત., અ, આ, ઈ, ઊ, એ, ઓ, ... વગેરે.

- **વ્યંજન :** મોં કે નાકમાંથી ધ્વનિરૂપે સંભળાતું એ વાયુમોજું ક્યાંક પૂરેપૂરું કે આંશિક રીતે અવરોધાઈને બહાર આવે ત્યારે **વ્યંજન** સંભળાય છે.

વ્યંજન એટલે વિ + અંજન, અંજન એટલે આંજવું, મેળવણી કરવી. જે ધ્વનિઘટક એકલો (સ્વતંત્ર) ન ઉચ્ચારાય પણ સ્વરની વિશિષ્ટ (વિ) મેળવણી કરવી પડે તેને વ્યંજન કહે છે.

- **અઘોષ ધ્વનિ :** નાદતંત્રી, મહદ્ અંશે અલ્પમાત્રા (અકંપ અવસ્થા)માં કંપે ને જે ધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય તે **અઘોષ ધ્વનિ.**

દા. ત., ક ખ, ચ, છ, ટ, ઠ, ત, થ...

- **ઘોષ ધ્વનિ :** નાદતંત્રી, સહેજ વધુ કંપનની અવસ્થામાં હોય ત્યારે જે ધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય તે **ઘોષ ધ્વનિ.**

દા.ત., ગ, ઘ, જ, ઝ, ડ, ઢ, દ, ધ....

	કંઠ્ય		તાલવ્ય		(મૂર્ધન્ય) વર્ત્સ્ય		દંત્ય		ઓષ્ઠ્ય	
	અઘોષ	ઘોષ	અઘોષ	ઘોષ	અઘોષ	ઘોષ	અઘોષ	ઘોષ	અઘોષ	ઘોષ
અલ્પપ્રાણ >	ક	ગ	ચ	જ	ટ	ડ	ત	દ	પ	બ
મહાપ્રાણ >	ખ	ઘ	છ	ઝ	ઠ	ઢ	થ	ધ	ફ	ભ

ઘોષ-અઘોષ સંજ્ઞાઓ છે, જે ધ્વનિના ઉચ્ચારણ વખતે નાદતંત્રીની વિશિષ્ટ સ્થિતિ દર્શાવે છે.

અલ્પપ્રાણ-મહાપ્રાણ સંજ્ઞાઓ છે, જે ધ્વનિના ઉચ્ચારણ વખતે અવરોધ થતાં કે અવરોધ દૂર થતાં, આવતા હવાના ધક્કાના જથ્થાને દર્શાવે છે.

દા.ત., ‘ક’, ‘ખ’ અઘોષ છે. અકંપ કે અલ્પ માત્રાનો કંપ અનુભવતા ધ્વનિઓ છે. ‘ક’ કરતાં ‘ખ’ના ઉચ્ચારમાં નાદતંત્રીમાંથી હવા પસાર થાય છે, તે સાથે હવાનો જથ્થો નવો ધ્વનિ ઉત્પન્ન કરે છે તે જુઓ. આ મહાપ્રાણ ધ્વનિ છે.

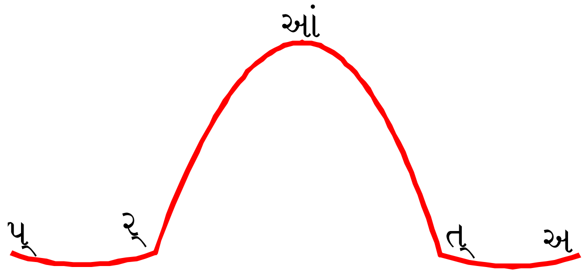
- **અનુનાસિક ધ્વનિ :** મોં(મુખ)નો માર્ગ, અવરોધને કારણે બંધ થઈ જતાં, હવાનું મોજું નાક(નાસિકા) દ્વારા પસાર થાય ત્યારે અનુનાસિક ધ્વનિ સંભળાય છે.

ક, ખ, ગ, ઘ, [ઙ], ચ, છ, જ, ઝ, [ઞ], ટ, ઠ, ડ, ઢ, [ણ], ત, થ, દ, ધ, [ન], પ, ફ, બ, ભ, [મ]

[ ]માંના ધ્વનિઓ અનુનાસિક ધ્વનિઓ છે.

અક્ષર : મોટે ભાગે આપણે ‘વર્ણ’ને જ ‘અક્ષર’ કહીએ છીએ, પણ ભાષાના વિદ્યાર્થી તરીકે એનો ભેદ સમજી લેવો જરૂરી છે. ‘વર્ણ’માં સ્વર અને વ્યંજનનો સમાવેશ થાય છે, ‘અક્ષર’માં માત્ર સ્વરની તીવ્રતા જ.

દા.ત., ‘પ્રાંત’ શબ્દ જુઓ. પ્ + ર્ + આ + ન્ + ત્ + અ

આ શબ્દમાં છ વર્ણ (letters) છે, જેમાં સ્વર-વ્યંજનનો સમાવેશ છે, પણ અક્ષર (syllable - શ્રુતિ) બે છે, જેમાં સ્વરોનો સમાવેશ થાય છે.

1. નીચેના વ્યંજન-સ્વરને જોડીને શબ્દ બનાવો :

(1) ખ્ + અ + ર્ + અ + ચ્ + ઈ =

(2) ત્ + અ + ણ્ + અ + ખ્ + ઓ =

(3) ચ્ + ઈ + ન્ + અ + ગ્ + આ + ર્ + ઈ =

2. નીચેના શબ્દોમાંથી ધ્વનિઓ છૂટા પાડી તે સ્વર છે કે વ્યંજન તે જણાવો :

જન, સળગી, મહાનલ.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ અક્ષર પ્રશ્ન સામેના ☐ માં લખો :

(1) કવિ ઈશ્વર પાસે શું માગે છે ? ☐

(ક) જિંદગી (ખ) આભઅટારી (ગ) ધનસંપત્તિ (ઘ) ચિનગારી

(2) તણખો ક્યાં ન પડ્યો ? ☐

(ક) ચિનગારીમાં (ખ) જામગરીમાં (ગ) સગડીમાં (ઘ) વિપતમાં

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર આપો :

(1) કવિ પોતાની મહેનત એળે ગઈ એમ શા માટે કહે છે ?

(2) કવિ કઈ વાતને ભારે વિપતની ગણે છે ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના તમારા શબ્દોમાં ઉત્તર લખો :

(1) કવિ માત્ર એક જ ચિનગારી શા માટે માગે છે ?

(2) 'જીવન ખરચી નાખવું' એટલે શું કરવું ?

(3) 'મહેનત ફળવી' એટલે શું ?

(4) 'જામગરી' શબ્દ અહીં કયા અર્થમાં વપરાયો છે ?

2. (અ) નીચેના શબ્દોના બે-બે સમાનાર્થી શબ્દો લખો :

(1) આનલ (2) વિપત (3) ચાંદો

(4) સૂરજ (5) કાયા (6) લોઢું

(બ) નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ કરી દસથી બાર લીટીમાં એક ફકરો લખો :

મંદિર, બંદગી, કુરાન, દેરાસર, અગિયારી, કલ્પસૂત્ર, બાઈબલ, ગુરુદ્વારા, ગ્રંથસાહેબ, ત્રિપિટક, પેગોડા, ભગવદ્ગીતા.

3. નીચેના શબ્દો વચ્ચેનો સંબંધ સમજાવો :

(1) સગડી અને આભઅટારી (2) કાયા અને માયા (3) થથરે અને ફફડે

પ્રવૃત્તિ

- પ્રાર્થનાગીતો મેળવો અને ગાઓ.